

הנשירה – פרק עצוב

במרוצת 1971 הגיעו לווינה מברית-מועצות 13 אלף יהודים כשבידיהם אשרות לישראל ואשרות מעבר אוסטריות. 56 מתוכם (כ-20 משפחות) החליטו שלא להמשיך לישראל. הם טענו שיש להם קרובים בארצות-הברית ולפיכך ברצונם להגר לשם. נציגי שני הארגונים היהודים האמריקנים, הייאס-ארגון הגירה המסייע ליהודים ממדינות מצוקה להגר לארצות-הברית- והג'וינט - ארגון סעד ורווחה המסייע ליהודים נזקקים במדינות מצוקה- גילו ללא דיחוי נכונות לבוא לעזרתם.

הג'וינט, שהיה בקשרי עבודה קבועים עם "נתיב", קיבל את הסכמת מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית לטפל במשפחות החריגות שנותרו בווינה. ליהודה דומיניץ, סמנכ"ל המחלקה לעלייה של הסוכנות ולשייקה דן היו כבר בעבר שני נסיונות דומים עם משפחות שיצאו מרומניה ומפולין ב-1968, שהעדיפו להגר לארצות-הברית וטופלו על-ידי הייאס וג'וינט. לנוכח המספר הקטן של "הסרבנים", הסכימו שייקה ויהודה שגם הפעם יטפלו הייאס וג'וינט בווינה ביהודים הטוענים שיש להם קרובים מדרגה ראשונה בארצות-הברית. נראה שהשניים סמכו עד כדי כך על נסיונם והיו בטוחים שאין מדובר אלא במספר מצומצם של אנשים, שלא נועצו בעמיתיהם לעבודה קודם שהביעו את הסכמתם לסידור הזה. שייקה אמנם היה בטוח שאין לחשוש מהתרחבות התופעה, אבל בדיעבד התברר כי טעה טעות מרה בהערכתו.

בשנת 1972 עלה מספר המגיעים לווינה ל-31 אלף נפש ומתוכם טופלו על-ידי הייאס וג'וינט 250 יהודים, כ-100 משפחות, שביקשו להגר לארצות-הברית. הג'וינט דאג לשכנם בבתי-מלון וכיסה את הוצאות קיומם, ואילו הייאס טיפל בתהליך ההגירה, ונציגיו דאגו לניירת המתאימה, בתיאום עם השגרירות האמריקנית ועם השלטונות האוסטריים והאיטלקיים, שאיפשרו להם מעבר בארצם. "הנושרים" הועברו לרומא. שם עברו תהליך של מיון וביקורת על-ידי פקידי הגירה אמריקניים. לקיומם בעת השהייה ברומא, שנתמשכה על-פני חודשים רבים, דאגו נציגי הג'וינט.

בשנת 1973 הלך וגדל מספר ה"נושרים" בווינה. אמנם באוקטובר 1973, במהלך מלחמת יום הכיפורים, עלו לישראל כמעט כל היהודים שהגיעו לווינה, אך לאחר-מכן שב מספר הנושרים וגדל באופן מואץ. האשנב שנפתח ב-1971 על-ידי יהודה ושייקה כמחווה של רצון טוב, נעשה ב-1973 לחלון, וב-1974 כבר היתה זו "דלת". וינה נעשתה מאז שער לנשירה, שאי-אפשר היה לבלום אותה, ואשר היתה לתופעה חמורה של ממש.

הטיפול שהוענק לנושרים ברוחב לב על-ידי הארגונים היהודיים-אמריקניים

עבר מפה לאוזן והמסר על אפשרויות חדשות שנפתחו נפוץ במהירות הבזק ברחבי ברית- המועצות. הנסיבות האובייקטיביות סייעו לגידול מספר הנושרים. העלייה במרוצת השנים ש-מ- 1969 ועד 1973 היתה מורכבת ברובה הגדול מאנשים שחוו על בשרם את ההתעוררות הלאומית, וביניהם גרעין לא-קטן של פעילים ציונים. ואילו ב-1973 הצטרפו לזרם העלייה עשרות אלפי יהודים שהיו מונעים ברובם על-ידי הרצון לצאת מברית-המועצות, ולא-דווקא בעלי מודעות יהודית וציונית. למעשה, קטן מדי שנה האלמנט הלאומי-ציוני בקרב היוצאים מברית-המועצות, עד שבהדרגה נוצר סחף של המוני מהגרים ששאפו להגר למדינות אחרות, שבהן קיוו למצוא בטחון ומצב כלכלי טוב יותר.

כל השנים היינו מודעים לכך שההסברה שלנו המכוונת ליהודי ברית-המועצות, אינה יכולה להגיע אלא למתי מעט. יתר-על-כן, הרפיוזניקים הפעילים היוו, למען האמת, רק "אוונגרד" קטן בקרב מיליוני היהודים, שהיו חשופים ללא הפסק לתעמולה הסובייטית הארסית נגד ישראל. התעמולה הסובייטית תיארה בהתמדה את ישראל כמדינה קטנה ועניה, מוקפת מדינות עוינות, שהסכנה לקיומה גברה עוד יותר בעת האחרונה. לעומת תדמיתה העלובה של ישראל בתעמולה הסובייטית הצטיירה ארצות-הברית, גם בעיני יהודי ברית-המועצות, כמעצמת ענק עשירה ורב-כוח, ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות. אפילו הקומוניסטים האדוקים ביותר הודו בסתר לבם שעל ארצם לעמול קשה כדי להגיע לרמת החיים הקיימת בארצות-הברית. הנסיבות האלה היו קרקע נוחה לקליטת המסר, שהקהילה היהודית בארצות-הברית מסייעת בידי יהודי ברית-המועצות החפצים להגר ולא-דווקא לישראל.

השימויש באשרה ישראלית כדי להגר באמצעותה לארצות-הברית נתפש כמקובל ולגיטימי. שליחנו בווינה דיווחו שהנושרים הראשונים עדיין "התביישו" במקצת ובשיחות איתם הביעו את תודתם למדינת ישראל, שבעזרתה הצליחו לצאת מברית-המועצות. עם הזמן החלו הנושרים להפגין יחס של זלזול כלפי הישראלים, שקידמו את פניהם בהגיעם לווינה, ולעתים קרובות השיבו בחוצפה ואפילו בגסות לשאלותיהם של שליחי הסוכנות ושל שליחי "נתיב", שליקטו מידע על המתרחש בברית-המועצות בתחום ההגירה. התברר שעובדי הייאס בווינה לא ניסו כלל וכלל לאמת את טענתם של "הנושרים", שיש להם קרובי משפחה, כביכול, בארצות-הברית, והם "חטפו" אותם בשמחה והעבירו לרומא.

בשנת 1974, לאחר התייעצויות שקיימנו עם אריה פינקוס, אשר היה יושב-ראש הנהלת הסוכנות היהודית, תיארו לנו לפני ראש-הממשלה את ההתפתחויות המדאיגות בווינה ואת הסכנות הטמונות מהתרחבות ממדי הנשירה. סוכם לקיים התייעצות בפורום רחב יותר, שבו יהיו מיוצגים גם ראשי הארגונים האמריקנים. ב"נתיב" היינו אחוזי חרדה מן הצפוי לנו בעתיד, אך רק כעבור זמן רב הצלחנו להדביק בחרדתנו גם את הממשלה ואת ראשי הסוכנות היהודית. מספרי העלייה והנשירה של שנת 1973 עדיין לא היו "מרשימים" דיים. מתוך 34 אלף יהודים שהגיעו לווינה במחצית הראשונה של 1974, לא גדל מספר הנושרים במספרים מוחלטים, למרות הצמיחה באחוזים, כי בהשוואה לשנה הקודמת הצטמצמה היציאה ל-21 אלף נפש.

מי שלא ראה במו עיניו את "המחזות" בווינה, לא שוחח עם "עולים בדרך" ולא בא במגע בלתי אמצעי עם "הנושרים", לא תפס ככל הנראה, עד כמה פוגעת קשה תופעת הנשירה בעלייה. מה ש"הקפיץ" את יושב-ראש הנהלת הסוכנות ולאחר-מכן הזעיק גם את הממשלה, היה הגילוי שהיחס לא רק שמעודד "נשירה", אלא מסייע ליורדים מישראל להגר לאמריקה. שרה פרנקל, כתבת קול ישראל שעמדה איתנו בקשר הדוק, ולא אחת סייעה לנו, היא זו אשר גילתה את התופעה שהדהימה את מי שהפגין עדיין אדישות. בתוקף תפקידה כעיתונאית, ביקרה שרה בווינה, נפגשה ושוחחה עם עולים ונושרים, ואחר-כך ביקרה גם ברומא כדי לעמוד מקרוב על המתרחש בריכוזי הנושרים הממתינים לקבל אשרות כניסה לארצות-הברית. ושם, במשרדי היחס ברומא גילתה לתדהמתה שמלבד הנושרים, נמצאים בטיפול גם יורדים מישראל שבאו בכוחות עצמם ושם נתקבלו בזרועות פתוחות על-ידי ארגוני ההגירה היהודים, שהגישו להם מלוא הסיוע, כאילו היו "נושרים" שהגיעו ישירות מווינה. יהודים אלה ניסו תחילה להשיג אשרות כניסה לארצות-הברית דרך השגרירות בתל אביב, ומשלא נענו נסעו לרומא. הידיעה שג'וינט והיחס עוזרים ברומא גם ליורדים הן במגורים ובמחיה והן בהשגת אשרה אמריקנית, נפוצה במהירות ומספר העולים-היורדים שנאספו ברומא הלך ותפח. נסערת כולה פגשה שרה את יושב-ראש הנהלת הסוכנות היהודית ודיווחה לו את ממצאיה. פינקוס, שהיה נסער לא פחות ממנה, נזף בראשי המחלקה לעלייה ובפקידי הסוכנות ברומא על שלא גילו זאת ולא דיווחו לו על התופעה. הוא גם התקשר ללא דיחוי לראשי היחס וג'וינט ודרש בתוקף להפסיק מייד את הטיפול ביורדים.

גילוי פרשת העולים-היורדים ברומא חולל סערת רוחות בישראל. אמנם ירידת עולים מהמערב חזרה לארצות מוצאם לא היתה חדשה, אך עליית היהודים מברית-המועצות נחשבה בארץ לעלייה יציבה עד מאוד, כשאחוז היורדים מתוכה לארצות המערב היה קטן בדרך-כלל. מה שקומם ביותר את הרשויות בארץ היה הסיוע שהעניקו היחס וג'וינט, לעולים-היורדים, דבר שהתפרש כעידוד הגירה מישראל. מה גם שמדובר בכספי תרומות של יהודים שנועדו לחיזוקה ולהתפתחותה של מדינת ישראל.

בוויכוח שפרץ סביב פרשת הסיוע ליורדים, בלט ההבדל בין גישתם של ראשי הג'וינט לזו של ראשי היחס. פקידים בכירים בג'וינט וחברי הנהלת הארגון חשו אי-נוחות כאשר נוכחו לדעת שברומא מטפלים לא רק ב"נושרים". חברי מועצת המורשים וראשי הג'וינט היו ברובם פעילים ותיקים של המגבית היהודית המאוחדת (UJA), וכמה מהם היו קשורים בקשרי ידידות עם אישי ציבור ושרים בממשלת ישראל.

מיד עם התעוררות הוויכוח על הסיוע ליורדים, הביעו ראשי הג'וינט תמיכה בעמדת ממשלת ישראל והסוכנות היהודית, כי יש להפסיק ברומא את הטיפול ביורדים. גם בוויכוח שהתנהל באופן מקביל בשאלת הנושרים, גילו ראשי הג'וינט הבנה לעמדת ממשלת ישראל, ובמשך כל תקופת הוויכוח וחיפוש הפתרונות לצמצום התופעה, ראיתי בראשי הג'וינט בעלי-ברית, אף כי לא היה

בכוחם להשפיע על הארגונים היהודים האחרים, ובראשם מועצת הקהילות (CIF). שונה מהג'וינט היה הייאס, שהיה ארגון פילנטרופי אמריקני מובהק, שעסק בהגירת יהודים מארצות מצוקה. בשנות השישים הצטמצמה מאוד פעילות הארגון, וכאשר נפתחה לפניו לפתע הזדמנות חדשה - הגירת הנושרים לארצות-הברית - התעוררו מנגנונו והנהלתו לחיים חדשים. הארגון, שלא היה מעורה בפעילות למען ישראל, לא ראה כל פגם ב"תחרות" שהתפתחה בינם לבין המוסדות הישראליים על נפשו של העולה בכוח.

הפסקת הסיוע ליורדים ברומא, גרמה "כאבי ראש" לא קלים. היורדים ערכו הפגנות מחאה רעשניות, שקיבלו כיסוי נרחב בתקשורת, ורק בהדרגה נרגעו הרוחות. התעוררו גם בעיות בבלגיה, שגם לשם הגיעו יורדים שחיפשו דרך להגר לארצות-הברית או לקנדה, ונסתייעו בחסידי סאטמר האנטי-ציוניים ובארגונים נוצרים מסיונרים.

פרשת הסיוע ליורדים נשתכחה בהדרגה משנעלמה מהשטח. אולם תופעת הנשירה בווינה, שהתרחבה ב-1974 פתחה פרק כאוב ומייגע, שהיה בשבילי הפרק העצוב ביותר בכל שנות עבודתי במערכה על גאולת יהודי ברית-המועצות.

במשך שנים הייתי, כמובן, פעיל במשא-ומתן עם הארגונים היהודים בדבר צמצום התופעה ואף הפסקתה. בעינינו מדובר היה בניצול המאבק של יהודי ברית-המועצות על זכותם לעלייה לישראל והמאבק למענם במערב, תוך שימוש באשרות כניסה ישראליות, כדי להגר לארצות-הברית, לקנדה ולאוסטרליה.

אנשי הייאס, מצידם, חששו שהדיונים עם הסוכנות היהודית ועם ממשלת ישראל ישפיעו על הארגונים היהודים ויביאו להפסקת העזרה לנושרים, ובכך יצמצמו את ממדי הנשירה. הם דאגו לפרסומים בכלי התקשורת על מזימות מרושעות למניעת עזרה "ממהגרים יהודים מסכנים". לציבור הישראלי נודע בינתיים כי מספר הנושרים ב-1974 גדל בצורה משמעותית, למרות שהסובייטים צימצמו את מספר היהודים שהורשו לצאת. מגמה זאת הלכה והתחזקה וב-1975 הגיע אחוז הנושרים מקרב היהודים שהגיעו לווינה ל-40 אחוז בקירוב.

במקביל הלך והחריף בישראל ובארצות-הברית הוויכוח הציבורי בעד ונגד הושטת עזרה לנושרים בווינה וברומא. בדיונים ב"נתיב" גיבשנו עמדה עקרונית המתנגדת להושטת עזרה לנושרים בווינה, ואף ניסחנו את קווי ההסברה שיש לנהל כדי לצמצמה.

את הסיוע לנושרים על גבו של המאבק ראינו, לא רק כניצול מחפיר, אלא גם כהונאה. פעילי העלייה ו"אסירי ציון" ניהלו בברית-המועצות מאבק על זכותם של יהודים לחיות במדינת היהודים. למאבק זה נתנה גיבוי מדינת ישראל שגייסה את היהדות המאורגנת בעולם החופשי כדי להבטיח את תמיכת הציבור והממשלות במערב במאבק על זכויות יהודים בברית-המועצות. השותפות במאבק "למען אחינו בברית-המועצות" הוגדרה ברורות בוועידות בריסל, שבהן הושג קונסנזוס לאומי בשאלה זו.

בסיוע שהושיטו הארגונים האמריקנים לנושרים ראינו, לא רק ניצול והונאה,

אלא בראש ובראשונה פגיעה בעלייה. כל עוד הגבילו שלטונות ברית-המועצות את ממדי היציאה, גזלו הנושרים היתרי יציאה מיהודים שבאמת רצו לעלות. יתר-על-כן, הנשירה פגעה באמינות של המאבק לעלייה. משהו החל להתערער. בתביעותינו עמדנו על זכויותיהם הלאומיות של יהודי ברית-המועצות ועוד יותר על זכותם לעלות לישראל. והנה, מתברר שתחת הכסות הזאת מעבירים יהודים בעזרת כספי ציבור ממדינה אחת למדינה אחרת, כדי שיוכלו לשפר את מצבם הכלכלי. הופעתם של אלפי יהודים סובייטים בארצות-הברית החלה לפגוע באספקט האידיאולוגי של המאבק, וגרמה לתסכול הולך וגובר.

גם המנהיגות היהודית הנבחרת בארצות-הברית, ובהם ראשי המגבית, הסוכנות היהודית המורחבת וגם ארגונים כמו ג'וינט ראו באותה עת בתופעת הנשירה המתרחבת פגיעה בתהליך של גאולת יהודי ברית-המועצות. גם הם סברו כמונו שיש לנקוט בשורה של אמצעים לצמצום הנשירה. אולם בדרג הנמוך יותר של העסקנות הארגונית לא זכינו לתמיכה ולהבנה. ברגע שהחלה להשמע ביקורת על עצם תופעת הנשירה, פתחו עסקני הייאס, ולצדם פקידים במוסדות קהילתיים שעסקו בסעד ורווחה, במסע הסברה נגדי, כדי להצדיק את העזרה לנושרים בווינה. הם השתמשו בשתי סיסמאות: "חופש הבחירה" והחובה המוסרית לסייע בידי אלה מיהודי ברית-המועצות שרוצים להגר לארצות-הברית.

את דרישתנו להפסיק את העזרה לנושרים על-ידי הייאס וג'וינט הבאנו בפני ראש-הממשלה, שר-החוץ ויושב-ראש הנהלת הסוכנות היהודית. ראש-הממשלה, יצחק רבין, וסגנו יגאל אלון, סברו שראשית כל מחובתנו להידבר עם הארגונים האמריקנים ולחפש במשותף איתם דרכים לצמצום התופעה. דרישתנו להפסיק כל סיוע לאלתר לא זכתה לתמיכה חד-משמעית. ההיסוס מהצד הישראלי והרצון להימנע ממריבות ומחיכוכים עם הארגונים היהודים האמריקנים גרמו לכך, שהנשירה כמעט ו"חנקה" את העלייה. המאזן המספרי היה מדכא עד מאוד. כ"משוגעים לדבר" לא יכולנו, עמיתי ואני, לגלות אז אותה מידה של פרגמטיות, שהדריכה את ראש-הממשלה ואת שר החוץ למרות שכעבור שנים, לאחר מאבקים מתישים שבהם נכשלנו לאורך כל הדרך, הגעתי גם אני למסקנה זו. אנחנו המשכנו ללחוץ להפסקת הסיוע לאלה המגיעים לווינה בדרך לישראל ומבקשים שם לשנות כיוון.

החלה שרשרת מתמשכת של ביקורים משותפים בווינה ורומא, שגררה שיחות ודיונים, שבהם הועלו הצעות שונות ומשונות, כגון טיפול משותף של אנשי הייאס ואנשי הסוכנות בווינה, באותם יהודים שלא רצו להמשיך לישראל וכן פעולות הסברה של שליחי הסוכנות בבתי-המלון בווינה וברומא, שבהם שוכנו המהגרים.

מכיוון שהשימוש באשרות הישראליות כדי להגר למערב לא נתן לי מנוח, העלתי הצעה שלפיה ארגון הייאס ידאג למשלוח הזמנות מיהודים אמריקנים אל קרוביהם בברית-המועצות על מנת שישתמשו בהן להגשת בקשות הגירה לארצות-הברית. את הצעתי ביססתי על ההנחה, שהגירת יהודים סובייטים לארצות-הברית לא תתקל בהסתייגות כל עוד לא ינוצלו לרעה האשרות הישראליות.

דומיניץ חשש שהצעתי תביא לפתיחת דרך חלופית. לעומתו סברתי שיהודים המסרבים לעלות לישראל מוטב שיהגרו ישירות לארצות-הברית, תוך ניצול אשרות אמריקניות ולא ישראליות. אנשי הייאס נועצו עם פקידי מחמ"ד, אך לא זכו לקבל שם עידוד למהלך המוצע. במחמ"ד לא היו מעוניינים לפתוח חזית חדשה עם הסובייטים ולהסתבך בצרות מיותרות. במחמ"ד רצו למנוע הפעלת לחצים מצד חברי הקונגרס, שידרשו פעילות נמרצת של השגרירות האמריקנית במוסקבה בנושא ההגירה.

אנשי הייאס, שראו בהצעה פתח רציני להגברת ההגירה היהודית לארצות-הברית, לא הירפו. הם שלחו חוזרים לכל הקהילות והפצירו ביהודים, שהיו להם קרובים בברית-המועצות, לשגר להם הזמנות. המבצע נכשל. הסתבר שיהודים אמריקנים לא התלהבו לשלוח לקרוביהם בברית-המועצות תעודות הזמנה, שבהן התחייבו לסייע בקליטתם. הם העדיפו שימוש באשרות ישראליות, והיו אף מקרים שהם היו מוכנים לשלם כסף כדי שישראל ישלח הזמנה לקרוביהם. עובדות אלה לא היו ידועות כלל לציבור היהודי בארצות-הברית.

כל אותו הזמן באו אנשי ציבור ורוח יהודים אמריקנים רבים בדרישה לישראל, שתבטיח את חופש הבחירה ליהודי ברית-המועצות המבקשים להגר, וגינו את התביעה לצמצם את הנשירה. נוצר מצב שבו גבר קולם של הדורשים לתמוך בנושרים, ואילו אלה מבין המנהיגים שהכירו את המצב לאמיתו ותמכו בנו, דיברו באיפוק ו"בזהירות".

שלא כבארצות-הברית, שבה הצליחו אנשי הייאס, עסקני קהילות ובעיקר פקידי מנגנון, לגייס תמיכה רעיונית ומוסרית לעניין הסיוע לנושרים, הרי שהציבור היהודי באירופה, הסתייג רובו ככולו, מעידוד ההגירה לארצות-הברית על חשבון העלייה. אלא שליהדות אירופה היתה, לדאבוננו, השפעה מועטה בלבד בפרוודורי הקהילה היהודית האמריקנית.

גם בישראל פרץ ויכוח חריף בין עולי ברית-המועצות, ובעיקר בקרב הפעילים לשעבר. ויכוח זה הדהים אותי, שכן הוא התנהל בסגנון סובייטי מובהק, תוך שימוש בכינויי גנאי כגון "פאשיסט" ו"אנטי-ציוני".

בוקר אחד הזמנתי אלי, בנפרד, שני עולים יוצאי מוסקבה: את הסופר דוד מרקיש שיצא בהתקפה חסרת רסן נגד אלה המצדיקים את הנשירה ואת פרופ' אלכסנדר וורונל שהשיב לו, אף הוא בלשון חריפה. ניסיתי להסביר להם שראייה שונה של בעיית הנשירה איננה הופכת אחד מהם לבוגד ואת השני ללאומן בלתי מרוסן. העולים העתיקו את הוויכוח גם אל הרפיוזניקים שפעלו בברית-המועצות. שני המחנות, הן בישראל והן בברית-המועצות, פירסמו הודעות תמיכה בחתימת "שמות מפורסמים" מקרב "אסירי ציון" ופעילי המאבק.

גם בציבור הישראלי הוותיק נחלקו הדעות, אך אין חולק על כך שתופעת הנשירה ההמונית הורידה את קרנה של "העלייה הרוסית" בעיני הישראלי המצוי, שעד אז עקב בהתרגשות אחרי מאבקי הגבורה למען זכותם לעלות לישראל. תופעה זו והפרסומים סביבה גרמה, ללא ספק, נזק גם לתהליך הקליטה החברתית. פה ושם החלו להישמע הערות ציניות, גם מפי פקידי בכירים, והדעת נותנת

שהלכי רוח כאלה השפיעו גם על פקידי משרד הקליטה בדרגים הנמוכים יותר. רבים בהם לא אהבו את "העלייה הרוסית".

בעוד מכת הנשירה הולכת ומתרחבת, צימצמה ברית-המועצות מדי שנה את מספר היתרי היציאה ליהודים. לנוכח צימצום ממדי היציאה ראינו צורך להגביר את הלחץ על ברית-המועצות, אך תופעת הנשירה החלישה עד מאוד את יכולתנו להגביר את המאבק הציבורי והמדיני במערב.

במשלה ובהנהלת הסוכנות העדיפו הסדרי פשרה מתוך הסכמה עם הפדרציות, הג'וינט והייאס. הסוכנות והארגונים האמריקנים ניהלו מבצעי הסברה משותפים, ושליחי הסוכנות הורשו לפעול בריכוזי הנושרים בווינה. גם המנהיגות היהודית בארצות-הברית חיפשה פתרון של פשרה. לאורך תקופה ארוכה היפשתי אחרי דרכי פעולה חלופיים, ובשלב מסוים העליתי הצעה לא שגרתית, לנסות ולהשיג את הסכמתם של הסובייטים לטיסות ישירות מברית-המועצות לישראל. היינו די מסופקים לגבי הסכמת הסובייטים לטיסות ישירות של "אל-על" מברית-המועצות, ולפיכך הצעתי שנחפש חברה אירופית המקיימת טיסות לברית-המועצות, ונציע לה לברר אצל השלטונות הסובייטים האם יתירו טיסות ישירות לישראל. שייקה דן הציע שנפנה לנתיבי האוויר האוסטריים, המטיסיים ממילא עולים לווינה, שאת מנהלה הוא הכיר אישית. טסתי עם שייקה לווינה. מנכ"ל החברה הבין מיד את רוח ההצעה וגילה בה עניין. לדעתו, חברת התעופה האוסטרית היתה מוכנה לקבל על עצמה את הטיסות ממוסקבה לישראל. הוא אמר שבביקורו הקרוב במוסקבה הוא ישוחח על כך עם מנכ"ל אירופלוט.

אירופלוט, חברת התעופה הסובייטית, היתה לדעתי הכתובת הראשונה לבירורים. כעבור מספר שבועות דיווח לנו המנכ"ל האוסטרי, שמנכ"ל אירופלוט גילה נכונות לבדוק את הרעיון, וביקש ימים ספורים כדי להיוועץ במוסדות הממשלתיים המתאימים. כעבור זמן הודיע הסובייטי שבעניין הטיסות לישראל יש לטפל בצינורות דיפלומטיים דרך משרד-החוץ. מכיוון שמשרד החוץ הסובייטי הודיע במהלך הבירורים כי בנושא זה יש לטפל דרך אירופלוט, היה ברור לנו שהתשובה היא שלילית. זו היתה דרכם של הסובייטים להבהיר את עמדתם. את הרעיון להשיג את הסכמת הסובייטים לטיסות ישירות של העולים לישראל לא זנחתי גם לאחר הכשלון הראשון, והחלטתי לחזור על הנסיון כאשר ישתנו הנסיבות ויהיה סיכוי להצלחה.

בשנת 1975, כשהיציאה צומצמה לכשלושה-עשר אלף יהודים, ומספר הנושרים מתוכם הגיע לחמשת אלפים, כלומר כ-38 אחוזים, החל לקנן החשש גם בקרב המנהיגות היהודית בארצות-הברית כי הנשירה אכן פוגעת קשה בעלייה ויש לנקוט, ללא דיחוי, בצעדים משמעותיים, שיגבילו את העזרה לנושרים בווינה ורומא.

בקיץ 1976 התקיים בירושלים מושב הסוכנות היהודית המורחבת ונערכה התייעצות דחופה בראשות ראש-הממשלה, יו"ר הנהלת הסוכנות ומקס פישר, ממנהיגי יהדות ארצות-הברית. בישיבה השתתפו סגן ראש-הממשלה יגאל אלון, שרים, חברי הנהלת הסוכנות וקבוצת מנהיגים יהודים מארצות-הברית

ובהם ראשי מועצת הפדרציות, ג'וינט והייאס. השתתפתי בישיבה, ויכולתי לחוש כמה קשה היה למשתתפיה להכריע ולסכם שהיהודים היוצאים מברית-המועצות עם אשרה ישראלית, אינם זכאים לעזרת המוסדות היהודים במימון ובתהליך ההגירה עצמו. חרף הקשיים הכרוכים בביצוע החלטה כזאת, הוחלט שאין להשאיר את המצב ללא טיפול נמרץ. בישיבה נקבעה "ועדת שמונה" שעליה הוטל לדון בדרכי הביצוע של הסיכום. חברי הוועדה היו פיל ברנשטיין, מנכ"ל הפדרציה של הקהילות בארצות-הברית, רלף גולדמן, מנכ"ל הג'וינט, גיינור ג'ייקובסון, מנכ"ל הייאס, אירווינג קסלר, מנכ"ל המגבית, נחמיה לבנון ויהודה אבנר ממשד ראש-הממשלה, עוזי נרקיס מהנהלת הסוכנות וזאב שך ממשד-החוץ. על דעת ראש-הממשלה וראש הסוכנות הוחלט, שלא לתת כל פרסום להחלטה. ב-15 ביולי התקיימה הישיבה הראשונה של ועדת השמונה.

בישיבה הראשונה נבחרנו, רלף גולדמן ואנוכי, כמרכזים של שתי קבוצות עבודה ועל כל אחת מהן הוטל להכין מספר נושאים לדיון. הנושאים נבחרו על-פי המיקום הגיאוגרפי של הבעיות שאיתן היה צריך להתמודד: בברית-המועצות, באוסטריה, בארצות-הברית, ברומא ובישראל. קיימנו עוד מספר ישיבות בישראל וההמשך נקבע ל-12-15 באוגוסט בז'נבה. באווירה של אחריות משותפת כבדה נעשתה עבודה יסודית. ככל שהדבר ניתן, נכנסנו לפרטי פרטים, החל בשאלה כיצד יופץ המידע על הפסקת הטיפול בנושאים שבידם ויזות ישראליות, ועד למצב שעלול להיווצר ברומא בעקבות הפסקת הסיוע. נדונו גם הצעדים שיש לנקוט בישראל לשיפור מערך הקליטה. המלצנו על הסברה בארצות-הברית ועל צוות שליחי הסברה בווינה, שיעבדו מול הנושאים.

על-פי הסיכום, נשארו הדיונים חסויים, אך הדברים דלפו וגרמו לסערת רוחות. כמעט מיד חודש הוויכוח הקולני בין המתנגדים לבין התומכים בהמשך העזרה. הקולניים ביותר היו העולים, ובראשם אלכסנדר לונץ, פעיל אנטי-ממסדי ותיק. הם הריצו תזכירי מחאה חתומים על-ידי עשרות עולים. נמצאו גם ישראלים שכתבו מאמרים בעיתונות נגד הנסיון "להכריח יהודים לעלות לישראל". יחד עם עוזי נרקיס מנכ"ל מחלקת העלייה בסוכנות, קיימתי שיחה עם שר-הפנים האוסטרי, שגילה הבנה לעניין ויחד עם זאת נקט בלשון זהירה. לא כך נהג הקנצלר קרייסקי, שיצא בהודעה חריפה בגנות הפסקת העזרה לנושאים. לא שהוא דאג כל-כך לנושאים המסכנים, אלא שחשש שלא יהיה מי שיטפל בנושאים בווינה וישלח אותם הלאה לרומא. לונץ וחבריו לא הסתפקו במחאה, אלא חיפשו תמיכה לעמדתם אצל רפיוזניקים בברית-המועצות. הגיע לידינו דו"ח של ד"ר ז'ק מאוניברסיטת ברנדייס, שביקר במוסקבה ובלנינגרד, שבו ציין את הביקורת החריפה שהשמיעו פעילי העלייה נגד עידוד הנשירה ואת אזהרתם בדבר הנזק שגורמת הנשירה למאבק על המשך היציאה. את הדו"ח הזה שיגר ד"ר ז'ק להייאס, אך נשיא הייאס, קרל גליק, דאג שהדו"ח לא יופץ ברבים. לעומת זה שיכפל משרד הייאס בניו-יורק רשימות, מאמרים

ומכתבים שפורסמו בישראל נגד הפסקת עזרה לנושרים, והפיץ אותם בקנה-מידה גדול. ועדת השמונה השלימה את עבודתה, והמלצותיה הועברו למקס פישר, במטרה להתחיל בביצוע ההמלצות בתוך תשעים יום.

מקס פישר, שעמד בראש הוועדה הבין-ארגונית, הזמין את ועדת השמונה לישיבה-מסכמת בניו-יורק. לשמונה צורפו עוד שניים: ג'רי גודמן, מנכ"ל הנשינול קונפרבס ואל צ'רנין, מנכ"ל המועצה הארצית המייעצת ליחסי חוץ של הקהילות. בישיבה משותפת של נשיאי הארגונים עם הוועדה הסברתי את המלצותינו. פישר ביקשני לשוחח עם כל אחד מהנשיאים ביחידות. ג'ק ויילר, יו"ר הג'וינט, קרא לישיבת הנהלת הג'וינט, ובה העביר החלטה לתמוך בהמלצת ועדת השמונה. יהודי יקר זה גם שיכנע כמה מראשי הייאס, שיתמכו בהמלצות בדיונים הפנימיים של הייאס. לאחר הדיון המסכם של הוועדה בראשותו של מקס פישר, פורסמה בו זמנית בניו-יורק ובירושלים הודעת הוועדה:

אחוז גבוה של יהודים מברית-המועצות המגיעים לווי נה עם אשרות לישראל ממשיכים דר כם ליעדים אחרים. זה מבלבל, מביך וחותר תחת המאמצים למען ההגירה ועלול לסכנה בעתיד. כדי להבטיח את אמינות התנועה ולהגביר עד למקסימום את הסיכויים להגירה בעתיד, מטרתנו היא לעודד רק את היהודים שכוונתם לעלות לישראל - לבקש ולזכות באשרות לישראל, ואילו עם אותם יהודים שמבקשים איחוד משפחות במדינות אחרות, לבקש ולהשתמש באשרות של אותן המדינות.

החל מ-1 בפברואר 1977, אלה שעוזבים את ברית-המועצות עם אשרות לישראל ייעזרו על-ידי הסוכנות היהודית להגיע לישראל, ואילו אלה שנוסעים עם אשרות למדינות אחרות ייעזרו על-ידי הייאס וג'וינט כדי להגיע למדינות היעד שלהם. המאמצים להבטיח את ההגירה של אותם היהודים שמבקשים לעזוב את ברית-המועצות, ימשיכו בהתמדתה וללא הפסקה.

לכאורה אפשר היה לצפות שבכך נסגר סוף-סוף בהצלחה יחסית פרק קשה ומסובך בהסטוריה של יציאת היהודים מברית-המועצות, אך עד מהרה נוכחנו לדעת ששמחתנו היתה מוקדמת. עד ל-1 בפברואר 1977, המועד שבו אמורות היו ההחלטות להיות מיושמות, נותרו עוד ארבעה חודשים. בחודש הבא בערך עמדה להתקיים הוועידה השנתית של מועצת הקהילות היהודיות (CJF) מארצות-הברית כולה. הוועידה, שהיא הגורם הסמכותי לגבי קהילות וארגונים כמו הג'וינט והייאס, היא גם במה טבעית למי שמבקש לערער על החלטות ועדת השמונה. מקס פישר ידע כמונו, שבועידת הפדרציות משתתפים עובדי המנגנון הפקידותי המקומי של הקהילות, ובראשם המנכ"לים, שלהם כוח רב, וכפי שעתיד להתברר, כוח מכריע. המנגנון הקהילתי ראה בדרך-כלל ברכה בהגירת הנושרים, שכן לצורך קליטתם הועמדו סכומי כסף גדולים הן מהמגבית והן מהממשל האמריקני. הטיפול בנושרים נעשה למרכז הפעילות של הקהילה, והפקידות לא היתה

מוכנה להשלים עם צמצום ממדי הנשירה. בקהילות רבות, אם לא בכולן, היתה למנכ"ל השפעה רבה ביותר על הנשיא הנבחר, שנמנה בדרך-כלל עם עשירי הקהילה. לרבים מן המנכ"לים היתה גם השפעה מכרעת לגבי בחירת המועמד לנשיאות הקהילה. הנשיא החדש, שבמקרים רבים היה איש עסקים מצליח אך טירון בפעילות ציבורית-מדינית, פיתח תלות במנכ"ל, שהיה לו לא רק יועץ אלא גם מדריך ומכוון. התלות של הנשיא הנבחר במנכ"ל היוותה כמובן את מקור הכוח הרב שנצבר בידי המנגנון.

לקראת הדיון בוועידת הקהילות פתחו אנשי הייאס בפעילות הסברה קדחתנית בכל הקהילות, והזינו את הפקידות המקומית בתעמולה נגד ההצעה לצמצם את הטיפול בנושאים.

מקס פישר היה מודאג, אך קיווה שבוועידה יוכל להישען על הנשיאים והמנכ"לים של הארגונים הארציים, ועל אישים בעלי השפעה שאיתם עמד בקשר. בכל זאת האיץ בנו לפעול גם בקהילות. לא יכולנו לעשות הרבה. איז'ו רגר ואנוכי ביקרנו בכמה מן הקהילות הגדולות. ציידנו את הקונסולים הישראלים שפעלו בקונסוליות (בבוסטון, פילדלפיה, מיאמי, אטלנטה, שיקאגו, יוסטון, סן פרנציסקו ולוס אנג'לס) בחומר הסברה. אולי הצלחנו להשפיע במשהו, אך את המכה הניצחת למאמצינו ולמאמצי מקס פישר וראשי הארגונים הגדולים, הנחית דווקא מאמר שכתב ופירסם אבא אבן ב"ג'רוסלם פוסט".

אבא אבן היה מדינאי ישראלי מכובד ונערץ על חוגים רחבים ביותר של יהודי ארצות-הברית. גם אילו היה מפרסם מאמר מאופק וזהיר נגד הפסקת העזרה לנושאים, היתה לדבריו השפעה רבה. אך אבן, אשף הניסוח, כתב מאמר חריף, ותקף ללא רסן את עצם הרעיון שלא לעזור לנושאים. המאמר פורסם לקראת הוועידה תחת הכותרת: "שכנוע ולא כפייה", והוא כלל קריאה לארגונים שלא להיעתר לפנייתו של ראש ממשלת ישראל.

מזועזע כולי הבינתי כהרף עין שכל מאמצינו היו לשוא. אבן לא נועץ בשאול אביגור או בי, אף כי ידע שאני מרכז את הנושא במשרד ראש-הממשלה. המאמר פעל כפצצת הלם ערב הוועידה השנתית של מועצת הקהילות שנערכה בפילדלפיה. הייאס דאג להפצת המאמר בכל הקהילות. כך חוסל למעשה המאמץ המשותף שלנו עם ראשי הארגונים האמריקנים.

בוועידה הארצית של הקהילות, שהתקיימה בפילדלפיה, נחלנו מפלה ניצחת. מקס פישר הרגיש את עצמו נבגד. כמה מראשי הארגונים, עמיתיו הקרובים, לא פצו פה ולא התייצבו מאחוריו. בשיחת טלפון עמי כינה כמה מהם "פחדנים ורמאים".

הידיעה על המפלה הגדולה הגיעתני במשרדנו בניו-יורק. היתה אווירה קשה. הנזק שגרם הפרסום של אבן היה בלתי הפיך. בשל המתח ששרר אז במפלגה, והמאבק על ההגמוניה בין פרס לרבין, לא היה כל טעם לפנות אל אבן לאחר מעשה. אפילו יגאל אלון, שהיה אז שר- החוץ, העדיף שלא לנקוט עמדה.

לזמן מה פסקו החיפושים אחר דרכים חדשות שיביאו לצמצום הנשירה. ללא הפסקת העזרה לנושאים או לפחות הגבלתה, לא ניתן היה להאבק נגד התופעה.

בהחלטות ועידת פילדלפיה ראינו סתימת הגולל על ההתמודדות עם מכת הנשירה. לא ראיתי עוד טעם וגם לא אפשרות לחדש את מאמצי השכנוע בארצות-הברית. במקום לרכז מאמצים בתקוות שוא, שיקמנו עצמנו בפעילות שתתרום להפצת התודעה היהודית בקרב פעילי העלייה בברית-המועצות.

המבצע המרכזי של "נתיב" בקיץ 1977 היה ארגון והפעלת ביתן ישראלי ביריד הספרים הבינלאומי שנערך במוסקבה. במשך שמונה ימים ביקרו בביתן הישראלי קרוב ל-20 אלף יהודים. יש להניח שרוב המבקרים היו ממוסקבה, אך הצוות הישראלי שנשלח לנהל את הביתן, דיווח גם על יהודים רבים שהגיעו מערי השדה ואף ממקומות מרוחקים מאד. בשגרירות ההולנדית החזקנו מלאי של ספרים, מכיוון שספרים רבים "נגנבו" מן הביתן. הדיווחים המרגשים מיריד הספרים במוסקבה חיממו את לבנו, אך הדיווחים משליחינו בווינה הכו בנו קשות.

ב-1977 פקד את ישראל משבר ממשלתי שהביא בעקבותיו בחירות ומהפך בשלטון. לפרק זמן די ארוך נתונה היתה תשומת הלב של הציבור ושל הממשלה במשבר ובחילופי השלטון. גם המנהיגות היהודית בארצות-הברית "המתינה" תוך שהיא עוקבת אחר המתרחש בישראל ותוהה מה מבשר המהפך המדיני שהעלה את בגין ואת הליכוד לשלטון. הפעילות בנושא הנשירה הופסקה לפרק זמן ממושך. בשנת 1979 יצא מברית-המועצות מספר שיא של יהודים - 51 אלף איש הגיעו לווינה עם אשרות לישראל ומתוכם נשרו 34 אלף והיגרו לארצות-הברית. רק אז צפה ועלתה מחדש התביעה לחפש דרכים לבעיית הנשירה.